

Aleksandra Płonka, Wiesław Musiał

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie

WAHANIA CEN GŁÓWNYCH PRODUKTÓW ROLNYCH NA RYNKACH KRAJOWYCH

PRICE VOLATILITY OF MAJOR AGRICULTURAL PRODUCTS AT THE NATIONAL MARKETS

Słowa kluczowe: ceny skupu, tendencje, produkty rolne

Key words: procurement prices, tendency, agricultural products

Abstrakt. Celem badań było przedstawienie wahań cen głównych produktów rolnych, tj. zbóż, ziemniaków, buraków cukrowych i rzepaku. Badania dotyczyły szeregu czasowego obejmującego lata 1989-2012. Przedstawiono dynamikę cen produktów w przeliczeniu na ceny stałe roku zamknięcia badań, tj. 2012. Z badań wynika, że po 1989 roku nastąpił gwałtowny spadek poziomu cen niemal wszystkich badanych podstawowych produktów rolnych. W najmniejszym stopniu dotyczył on rzepaku oraz żywca rzeźnego cielęcego, w odniesieniu do którego odnotowano wzrost cen w 1990 roku. W okresie badań miało miejsce kilka „dołków” i „górek” cenowych, w tym największy spadek w 1991 roku, w którym rząd podjął działania stabilizujące ceny produktów rolnych m.in. przez centralny import i umożliwienie indywidualnego przewozu żywności gotowej. Istotny spadek cen produktów rolnych nastąpił także w latach silnej recesji gospodarczej, tj. w 2009 i 2010 roku, po których odnotowano powrót do tendencji wzrostowych.

Wstęp

Spośród wielu uwarunkowań ekonomicznych oddziałujących na stan polskiego rolnictwa, do najważniejszych zalicza się ceny produktów rolnych [Klank 2008]. Decydują one w znacznym stopniu o poziomie dochodowości produkcji rolnej, możliwościach akumulacji, standardzie życia producentów i konsumentów, a także o możliwościach i wielkości eksportu [Tomek, Robinson 2001]. Ceny produktów rolnych z reguły cechują się większą zmiennością w porównaniu z cenami produktów pochodzenia pozarolniczego [Woś 1996]. Jedną z istotnych przyczyn wpływających na ich niestabilność jest biologiczny charakter produkcji rolniczej, który – jak podkreśla Manteuffel [1981] – nosi znamiona upośledzenia rolnictwa w stosunku do innych działów gospodarki narodowej. Istotna jest także niska elastyczność popytu na żywność, zwłaszcza w krajach rozwiniętych, co sprzyja nadprodukcji, zwłaszcza w sytuacji urodzajów pól rolnych. Obecnie w globalnej gospodarce rynkowej na poziom cen istotnie wpływa wzrastający popyt na produkty rolne, kreowany przez wysoce zaludnione kraje rozwijające się, ale także spekulacje na rynkach, zwłaszcza terminowych [Grzelak 2013].

Rolnictwo polskie w ostatnich dziesięcioleciach poddawane było wielokrotnym zmianom wizji rozwoju, a także prowadzonej polityki rolnej [Olszańska 2012]. W okresie gospodarki centralnie planowanej dominowała polityka tzw. taniej żywności, oparta na scentralizowanych działaniach państwa. Polegając na zapewnieniu konsumentom relatywnie niskich cen żywności, pozwalała jednocześnie na utrzymanie wysokich cen pól rolnych sprzedawanych przez rolników [Kowrygo 2000]. Przywrócenie w okresie transformacji gospodarczej mechanizmu rynkowego przyniosło negatywne zmiany, zwłaszcza z punktu widzenia drobnych producentów rolnych. Urealnienie cen, liberalizacja handlu, niemal nieograniczony import żywności i jej słabo nadzorowana sprzedaż oraz nadwyżka podaży na rynku krajowym doprowadziły do głębokiego spadku poziomu cen produktów rolnych i istotnych zmian ich relacji [Zegar 2003]. Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej (UE) także wiązało się z wprowadzeniem nowego mechanizmu cenowego w produkcji rolnej w ramach wspólnej polityki rolnej (WPR). Przyniosło ono wiele zmian, zarówno w zakresie wewnętrznych relacji produktów rolnych, jak i relacji cen produktów rolnych do cen środków produkcji [Klank 2012].

Material i metodyka badań

Celem badań była ocena poziomu i tendencji zmian cen podstawowych produktów (surowców) rolnych na rynkach krajowych. Głównym narzędziem badawczym była analiza danych statystycznych dotyczących kształtowania się poziomu cen skupu ważniejszych produktów rolnych pochodzenia roślinnego (ziarna zbóż pszenicy, żyta, jęczmienia, owsa i mieszanek zbożowych, ziemniaków przemysłowych i jadalnych, buraków cukrowych, rzepaku i rzepiku przemysłowego) oraz pochodzenia zwierzęcego (wołowego i wieprzowego żywca rzeźnego, mleka krowiego).

Material źródłowy do badań stanowiły dane statystyczne uzyskane z roczników statystycznych GUS oraz z literatury przedmiotu. Badania dotyczyły szeregów czasowych charakteryzujących badane kategorie rynkowe w poszczególnych latach – od 1989 do 2012 roku. Analizy szeregów czasowych dokonano po przeliczeniu cen produktów w poszczególnych latach na ceny roku zamknięcia badań (tj. 2012 rok). Do obliczeń wykorzystano roczne wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych.

W celu określenia kierunków zmian cen wybranych artykułów rolnych posłużono się wskaźnikami dynamiki cen. Tendencje zmian wyodrębniono w oparciu o funkcję trendu liniowego opisanego algorytmem: $Y_t = \alpha + \beta t + \varepsilon_t$, gdzie Y_t oznacza zmienną objaśnianą w okresie t , t – zmienną czasową, ε_t – składnik losowy, natomiast β – parametr strukturalny równania wskazujący na średnioroczny przyrost/spadek badanego zjawiska Y [Kukuła 2003].

Wyniki badań

Zboża są produktem rolnym powszechnie wytwarzanym w strefie umiarkowanej i ciepłej oraz przedmiotem powszechnego obrotu w skali globalnej, kontynentalnej, bloków gospodarczych oraz rynku wewnętrznego. Specyfika polskiego rynku zbóż polega m.in. na tym, że są one wytwarzane niemal we wszystkich gospodarstwach rolnych. Oznacza to, że zboża są produkowane zarówno przez gospodarstwa wielkoobszarowe, produkujących dla dużych odbiorców hurtowych, jak i małe oraz bardzo małe gospodarstwa. Oferowany przez nie produkt finalny jest więc wysoce zróżnicowany pod względem masy towarowej, gatunków i odmian zbóż oraz ich przygotowania do sprzedaży. Atrakcyjne rynkowo partie zbóż z reguły są oferowane przez gospodarstwa duże, często kilkusethektarowe oraz mniejsze, wyspecjalizowane w produkcji danego asortymentu zbóż. Gospodarstwa małe i bardzo małe zaś (1-5 ha) zwykle produkują zboża na własne potrzeby paszowe, w sytuacji ograniczania lub likwidacji produkcji zwierząt karmionych ziarnem zboża są często dłużej przechowywane lub stają się przedmiotem obrotu sędzijskiego i targowiskowego.

Poziom cen w okresie gospodarki socjalistycznej kształtowany był centralnie. Ceny skupu, realizowane przez instytucje podległe państwu, były ustalane dla poszczególnych gatunków i klas jakości zbóż na tym samym, relatywnie wysokim poziomie. Działania te wynikały m.in. z permanentnego deficytu na rynku przetworzonych produktów żywnościowych, zwłaszcza produktów zwierzęcych. Prowadzony był także w tym czasie relatywnie duży import zbóż wynoszący w 1989 roku prawie 1,72 mln t. Zmiany strukturalne okresu transformacji, w tym podjęte bardzo daleko zaawansowane reformy rynkowe, doprowadziły w krótkim czasie do równowagi rynkowej, stabilizującej także rynek surowców rolnych.

Oceniając poziom cen skupu płodów rolnych w latach 1989-2012, należy zwrócić uwagę, iż analiza zmian jest merytorycznie uzasadniona tylko wtedy, gdy zostanie przeprowadzona w cenach stałych. Po 1989 roku nastąpiło gwałtowne i długotrwałe uruchomienie procesu inflacyjnego (tab. 1), który niejako „oczyszczał” gospodarke z nadmiaru środków pieniężnych, czyniąc jednocześnie wiele strat, w tym zwłaszcza w odniesieniu do oszczędności ludności, poziomu konsumpcji oraz zakresu rozwoju firm.

Ceny zbóż od połowy 1989 roku gwałtownie spadały, osiągając już w 1991 roku poziom wynoszący zaledwie ok. 1/3 poziomu cen z okresu przed urynkowaniem. Tendencja gwałtownego spadku cen dotyczyła wszystkich analizowanych gatunków zbóż, przy czym w roku wyjściowym (tj.

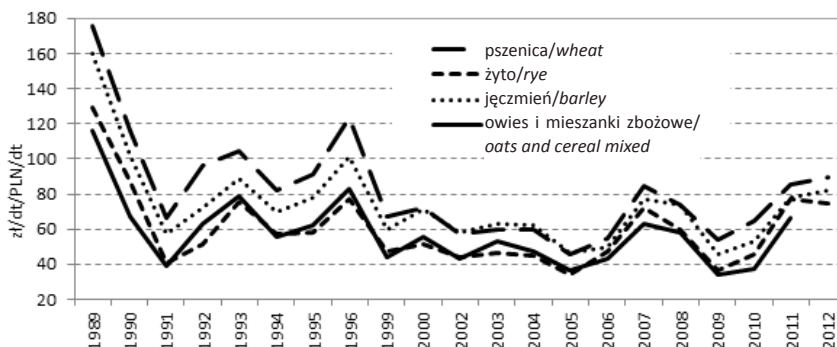
Tabela 1. Roczne wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych w latach 1989-2012

Table 1. Price indices of consumer goods and services in the years 1989-2012

Rok/ Year	Wskaźnik cen, rok poprzedni =100/Price indices, previous year =100	Rok/ Year	Wskaźnik cen, rok poprzedni =100/Price indices, previous year =100	Rok/ Year	Wskaźnik cen, rok poprzedni =100/Price indices, previous year =100	Rok/ Year	Wskaźnik cen, rok poprzedni =100/Price indices, previous year =100
1989	351,1	1995	127,8	2001	105,5	2007	102,5
1990	685,8	1996	119,9	2002	101,9	2008	104,2
1991	170,3	1997	114,9	2003	100,8	2009	103,5
1992	143,0	1998	111,8	2004	103,5	2010	102,6
1993	135,3	1999	107,3	2005	102,1	2011	104,3
1994	132,2	2000	110,1	2006	101,0	2012	103,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Rocznik statystyczny 1990-2013]

Source: own study based on [Rocznik statystyczny 1990-2013]

Rysunek 1. Przeciętne ceny skupu zbóż w Polsce w latach 1989-2012 (w cenach stałych)

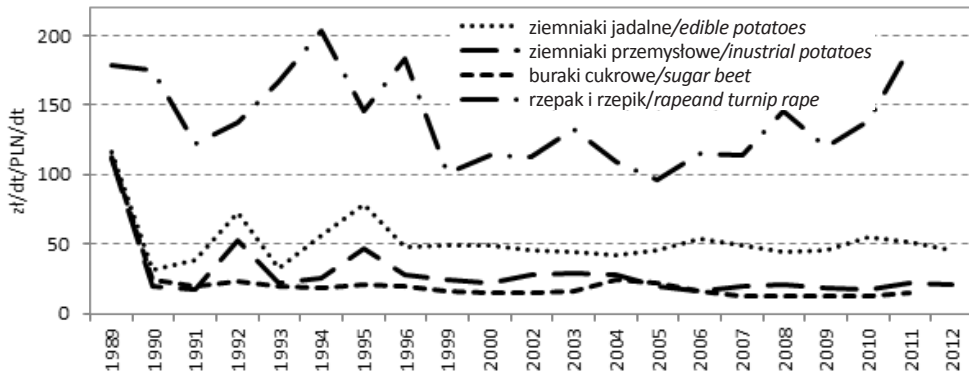
Figure 1. Average procurement prices of cereals in Poland in the years 1989-2012 (in fixed prices)

Źródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

w 1989 roku) występowały relatywnie duże różnice pomiędzy cenami pszenicy (prawie 180 zł/dt) a cenami owsa i mieszanek zbożowych (około 110-120 zł/dt) – rysunek 1. Po osiągnięciu dna cenowego w 1991 roku, ceny zbóż w ciągu dwóch kolejnych lat wynosiły ok. 50% poziomu cen wyjściowych, przy czym ceny pszenicy znacząco odbiegały od poziomu cen pozostałych zbóż. Maksimum cenowe okresu ostatniego 20-lecia producenci zbóż osiągnęli w 1996 roku. Cena pszenicy przekraczała wówczas poziom 120 zł/dt, jęczmienia zaś oscylowała wokół 100 zł/dt. W okresie objętym analizą obserwowano wyraźną deprecjację znaczenia (a co za tym idzie – cen) żyta. Zboże te mające w rolnictwie polskim istotny udział zasiewach z racji dość słabych gleb i tradycji uprawy, natrafiało na coraz mniejszy popyt, zarówno jako zboże chlebowe, jak i na cele paszowe.

Kolejne dwa lata po 1996 roku przyniosły wyraźną obniżkę, a nawet załamanie cenowe. Ukształtowany wówczas nowy, niższy poziom cen był w kolejnych latach relatywnie trwały. Nawet poprawa optymizmu w gospodarce, związana z przygotowaniem do integracji z UE, a także sam proces integracji nie zmieniły zasadniczo cen zbóż, które były na niskim i spadającym poziomie. Ożywienie rynkowe i istotna zmiana cen zbóż nastąpiła dopiero w 2006 i 2007 roku, jednak już w 2009 roku, tj. w okresie światowej recesji gospodarczej, ceny zbóż znów osiągnęły swoje minima. Ponownie ożywienie cen na rynku zbóż w Polsce wystąpiło w 2010 roku, na co wpływ miały głównie wzrastające ceny tych surowców na rynkach światowych („arabska wiosna”) oraz spekulacje giełdowe.

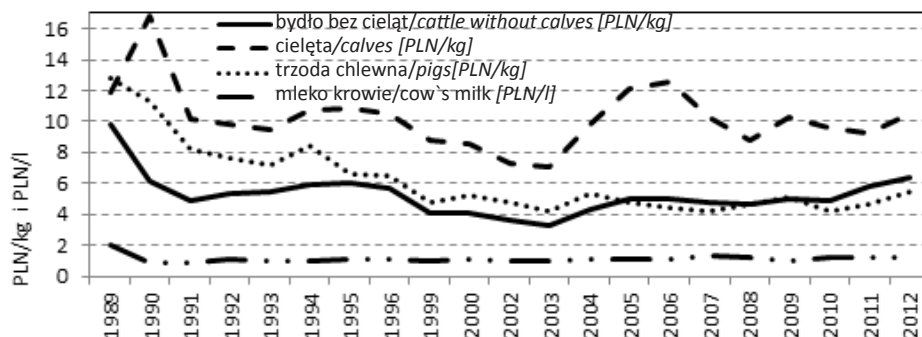
Rysunek 2. Przeciętne ceny skupu roślin okopowych i oleistych w Polsce w latach 1989-2012 (w cenach stałych)
 Figure 2. Average procurement prices of root plants and oilseeds in Poland in the years 1989-2012 (in fixed prices)
 Źródło: jak w tab. 1
 Source: see tab. 1

Podobnie jak w przypadku rynku zbóż, także rynki ziemniaków jadalnych i przemysłowych oraz buraków cukrowych uległy po 1989 roku głębokiemu załamaniu (rys. 2). Ceny skupu tych surowców rolnych spadły z bardzo wysokiego i wyrównanego poziomu 110-120 zł/dt do 30-35 zł/dt dla buraków cukrowych i ziemniaków przemysłowych oraz 40 zł/dt dla ziemniaków jadalnych. Nie dotyczyło to jednak cen rzepaku, który okazał się bardzo odporny na reformy gospodarcze, cennym i poszukiwanym surowcem dla przemysłu olejarskiego, a którego ceny skupu na rynku krajowym w dominującej mierze kształtowane były przez ceny światowe (szczególnie europejskie). Ceny rzepaku w pierwszych latach analizy wykazywały jednak bardzo duże wahania, a ich poziom oscylował w przedziale od 180 zł/dt w 1989 roku do ponad 200 zł/dt w 1994 roku, a w ciągu kolejnych trzech lat spadał, osiągając dno w 1999 roku, a następnie w 2005 roku. Okresy intensywnego wzrostu cen roślin oleistych to lata 1991-1994 oraz 2010-2012. Ceny roślin okopowych po gwałtownym ich spadku w 1990 roku i dwóch krótkich okresach ich istotnego wzrostu w 1992 i w 1995 roku ustabilizowały się na relatywnie niskim poziomie. Ceny ziemniaków jadalnych w ciągu minionych 17 lat oscylowały wokół poziomu 50 zł/dt, ziemniaków przemysłowych – 25-30 zł/dt, a buraków cukrowych – poniżej 25 zł/dt.

Poziom cen realnych produktów zwierzęcych wykazywał w analizowanym okresie nieco inne tendencje, w tym w porównaniu do cen surowców roślinnych odmienne szczyty i dna cenowe. W 1989 roku także i na rynkach mięsa nastąpiło załamanie cen skupu, zarówno cen żywca wołowego, jak i wieprzowego (rys. 3). Jednak dla uznanego za luksusowy i deficytowy produkt zwierzęcy, jakim jest żywiec rzeźny cielęcy, ceny wzrosły z poziomu 12 zł/kg do ponad 16 zł/kg. Podobna sytuacja wystąpiła na rynku mleka. Ceny skupu mleka spadły w analizowanym okresie o ponad 50%, tj. z poziomu ok. 2 zł/l w 1989 roku do nieco poniżej 1 zł za litr w następnym roku, utrzymując w ciągu kolejnych 15 lat relatywnie stabilny pułap. Tendencje wzrostowe pojawiły się dopiero od 2010 roku.

W odniesieniu do cen skup żywca cielęcego stwierdzono, że po gwałtownym ich spadku w 1991 roku, kolejne dwa lata charakteryzowały się już ich względną stabilizacją. Ponowne, kilkuletnie spadki cen skupu cielęciny zakończyły się w 2003 r. osiągnięciem dna cenowego na poziomie około 7 zł/kg. Natomiast w kolejnych latach, tj. po integracji Polski z UE, ceny skupu wykazywały silną tendencję wzrostową zakończoną „górką” cenową, przekraczającą poziom 12 zł/kg. Po tym okresie ceny żywca cielęcego wykazywały już mniejsze wahania, oscylując wokół 10 zł/kg.

Osobliwością polskiego rynku surowców zwierzęcych (tj. żywca rzeźnego) jest wyższy poziom cen płaconych w skupie za żywca wieprzowy niż za żywca bydłowy. Wynika to m.in. ze stosunkowo niewielkiego krajowego rynku mięsa wołowego, niezbyt wysokiej jakości produkowanej wołowiny i jej często niepocholebnej (choć poprawiającej się) renomy na rynkach światowych. Różnice pomiędzy ceną żywca wołowego a wieprzowego wynosiły w pierwszych czterech latach badanego okresu ok. 2 zł/kg na korzyść wieprzowiny. Od 1995 roku obserwuje się radykalne

Rysunek 3. Przeciętne ceny skupu żywca rzeźnego i mleka w Polsce w latach 1989-2012 (w cenach stałych)
 Figure 3. Average procurement prices of slaughter livestock and milk in Poland in the years 1989-2012 (in fixed prices)

Źródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

zmniejszenie tych różnic, które następowały jednak przy powolnym spadku, a następnie stabilizacji cen na relatywnie niskim poziomie. Dopiero przystąpienie Polski do UE odwróciło dotychczasowy kształt tych tendencji. Zauważono bowiem relatywne podrożenie żywca bydlęcego w stosunku do żywca wieprzowego, a od 2010 roku relacje te stają się coraz bardziej wyraźne, wskazując tym samym na utrwalenie się tendencji europejskich i światowych w tym zakresie.

Podsumowanie

Okres minionego ćwierćwiecza od momentu przyjęcia przez Polskę zasad gospodarki rynkowej charakteryzował się dużymi zmianami zarówno na rynkach surowców rolnych, jak i produktów gotowych. Było to bowiem przejście od gospodarki ekonomicznych niedoborów, zwłaszcza produktów zwierzęcych, do pełnej stabilizacji rynkowej, ukształtowania się rynku konsumentów i funkcjonowania rolników na coraz bardziej otwartych rynkach, a następnie jednolitym rynku europejskim. Przemiany te wiązały się najpierw z gwałtowną hiperinflacją, a następnie inflacją galopującą i trwającym przez wiele lat procesem stabilizacji krajowej waluty. Dlatego przeprowadzone analizy oparto na cenach stałych, za które przyjęto ceny rolne z roku zamknięcia analizy (tj. 2012 r.).

Rekordowy pod względem wysokości cen uzyskiwanych przez producentów rolnych za wytwarzane przez nich surowce był 1989 rok. Jednak wysiłek podjęty przez władze państwa służący stabilizacji rynku żywności, w tym import deficytowych surowców rolnych oraz skorzystanie z pomocy żywnościowej wspierających reformy rynkowe krajów obszaru Wspólnoty doprowadziły już w 1990 roku do stabilizacji rynku żywności i głębokiego załamania cen skupu produktów rolnych. Szczególnie silne załamanie cenowe dotyczyło zbóż, ale także ziemniaków konsumpcyjnych i przemysłowych oraz buraków cukrowych. Mniejsze, choć także istotne załamanie cen objęło również rynek roślin oleistych. Dobrym okresem dla producentów podstawowych surowców rolnych, takich jak: zboże, rzepak, ziemniaki i buraki cukrowe były lata 1992-1996, a następnie dwa kolejne lata poprzedzające recesję gospodarczą, tj. 2007-2008. Od 2010 roku obserwowano wyraźną poprawę poziomu cen zarówno zbóż, rzepaku, jak i buraków cukrowych. Nie dotyczyło to jednak ziemniaków konsumpcyjnych i przemysłowych. Natomiast ceny skupu produktów rolnych pochodzenia zwierzęcego wykazywały większą odporność na zmiany. Pomimo że po 1989 roku także uległy bardzo dużemu spadkowi, to jednak ich wahania w kolejnych 20 latach były zdecydowanie mniejsze. Również integracja Polski z UE nie doprowadziła w tym względzie do istotnych zmian. Jedynie radykalną wyżkę cen skupu odnotowano w odniesieniu do żywca rzeźnego cielęcego, mającego jednak niewielki udział w ogólnej produkcji żywca rzeźnego. Od 2011 roku obserwuje się ponowne wzrostowe tendencje cen skupu podstawowych produktów rolnych.

Literatura

- Grzelak A. 2013: *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych w warunkach zmiany koniunktury gospodarczej (2007-2009)*, Roczn. Nauk. Ekon. Rol. Roz. Obsz. Wiej., t. 100, z. 1, 78-87.
- Klank L. 2008: *Ekonomiczne aspekty integracji wsi polskiej z UE*, [w:] M. Drygas, A. Rosner (red.), *Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej*, IRWiR PAN, Warszawa, 43-49.
- Klank L. 2012: *Spoleczno-ekonomiczne kwestie integracji polskiego rolnictwa z Unią Europejską* [w:] M. Drygas, K. Zawalińska (red.), *Uwarunkowania ekonomiczne polityki rozwoju polskiej wsi i rolnictwa*, IRWiR PAN, Warszawa, 201-224.
- Kowrygo B. 2000: *Studium wpływu gospodarki rynkowej na sferę żywności i żywienia w Polsce*, SGGW, Warszawa.
- Kukuła K. 2003: *Elementy statystyki w zadaniach*, PWN, Warszawa, 228-234.
- Manteuffel R. 1981: *Racjonalizacja produkcji w gospodarstwie rolnym*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Olszańska A. 2012: *Tendencje zmian w relacjach cen podstawowych produktów rolnych w Polsce w latach 1990-2012*, Roczn. Nauk. SERiA, t. XIV, z. 3, 304-309.
- Rocznik statystyczny. 1990-2013*: GUS, Warszawa.
- Tomek W.G., Robinson K.L. 2001: *Kreowanie cen artykułów rolnych*, PWN, Warszawa, 9-15.
- Woś A. 1996: *Agrobiznes, makroekonomia*, Key Text, Warszawa, t. 1.
- Zegar J. 2003: *Strategia polskiego rolnictwa po akcesji do Unii Europejskiej*, Zag. Ekon. Rol., nr 3.

Summary

This paper examines the problem of fluctuations in the prices of main agricultural products such as cereals, potatoes, sugar beet and oilseed in the period 1989-2012. The paper presents the changes in prices of major agricultural products in constant price term from 2012. Results show, that after 1989 was a sharp decline in the prices of almost all basic agricultural products. In the least he concerned the rape and the slaughter livestock veal, in the reference to which a rise in prices was recorded in 1990. In the period of examinations were recorded a few price bottoms and hills, including the biggest hole taking place in 1991, in which the government took multifaceted action stabilizing prices of outputs among others by the central import and enabling the individual transport of ready food. The essential slump of prices of outputs took place also in years of the strong economic recession in 2009 and 2010, which the return to upturns was taken note after.

Adres do korespondencji
prof. dr hab. Wiesław Musiał, mgr inż. Aleksandra Płonka
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Instytut Ekonomiczno-Społeczny, Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków
e-mail: rrmusial@cyf-kr.edu.pl; a.plonka@ur.krakow.pl